

GRANSKA EKONOMIJA

Prof. dr Milan Ilić, Prof. dr Milica Vujičić, Vladimir Mičić

MALA I SREDNJA PREDUZEĆA PREHRAMBENE INDUSTRIJE I PREDUZETNIŠTVO U FUNKCIJI RAZVOJA SEOSKIH PODRUČJA

Apstrakt: *U Strategiji razvoja malih i srednjih preduzeća i preduzetništva u Republici Srbiji do 2008. godine, posebna pažnja se pridaje razvoju porodičnih, malih i srednjih preduzeća u oblasti prehrambene industrije, kao osnovnom faktoru proizvodnog prestukturiranja i intenziviranja razvoja poljoprivrede i sela. Njihovo osnivanje i razvoj treba da se zasniva na sirovinskoj osnovi, komparativnim prednostima, identifikovanim tržišnim šansama i orijentaciji na proizvodne programe koji će biti ekonomski efikasni. Programi izgradnje manjih prehrambeno-industrijskih kapaciteta u selima (primarnim seoskim naseljima, seoskim centrima i centrima zajednica sela), samostalnih ili poslovno povezanih sa većim proizvodnim sistemima, su izvanredna šansa za proizvodnu diverzifikaciju i intenzivniji razvoj poljoprivrednih gazdinstava i profesionalizaciju poljoprivrednog zanimanja. Pored funkcionalnog osposobljavanja seoskih područja: izgradnjom i revitalizacijom privredne i komunalne infrastrukture, objekata zdravstva, razvojem obrazovanja, edukativnih, konsalting i biznis centara, modernizacijom mehanizacije i izgradnjom kapitalnih objekta kao preduslova jačanja seoskih gazdinstava i poboljšanja radnih i životnih uslova na selu, neophodna je i demografska revitalizacija kako bi se valorizovali svi oblici kulturnih vrednosti i tradicije sela. Za razvoj ruralnih područja nemaju sve grane i grupacije prehrambene industrije podjednak značaj, posebno sa ekološkog aspekta, zbog direktnog i indirektnog uticaja na zagađenje životne sredine. To znači da razvoj MSPP prehrambene industrije u seoskim područjima treba da se zasniva na integraciji interesa i ciljeva poljoprivrednih proizvođača, industrije, uslužnih i drugih delatnosti, sa očuvanjem životne sredine u seoskim područjima u skladu sa standardima ISO 14000.*

Ključne reči: *MSP-a, prehrambena industrija, poljoprivreda, ruralna područja, životna sredina*

**SME'S FOOD PROCESSING INDUSTRY
AND ENTERPRISES IN FUNCTION OF RURAL AREAS DEVELOPMENT**

Abstract: *In the Strategy of SMEs and entrepreneurship development in Republic of Serbia up till 2008, special attention is paid to development of familial mini, small and enterprises in the field of food industry, as a basic factor of production restructuring and intensifying of agriculture and rural areas development. Their founding and development should be based on raw materials, comparative advantages, identified chances on the market and orientation towards economically efficient production programmes. The programmes for buildings small capacities of food industry in villages (primary rural settlements, rural centers and centers of rural communities), individual or connected through business with larger production systems, are a great chance for production diversification and more intensified development of agricultural husbandries and professionalization of the agricultural vocation. Apart from functionally enabling of rural areas: by building and revitalization of economical and communal infrastructure, medical centers, educational development, educational, consulting and business centers, plant modernization and building of capital objects as a condition for strengthening of rural husbandries and amelioration of working and living conditions in a village, a demographic revitalization is necessary so that the worth of all forms of cultural values and rural traditions could be acknowledged. Yet, not all branches and groups of food industry have the same significance for the development of rural areas, especially concerning the ecological aspect because of the direct and indirect influence on the pollution of living environment. That means that the development of SMEs in food industry in rural areas should be based on the integration of interests and aims of agricultural producers, industry, services and other activities with the protection of living environment in rural areas according to the standards of ISO 14000.*

Key words: *SME's, food industry, agriculture, rural areas, living environment*

**1. Specifičnosti, sirovinska osnova, osnovni problemi
i pravci razvoja prehrambene industrije**

1) Relativno najširu sirovinsku bazu u poljoprivredi ima proizvodnja prehrambenih proizvoda, jer mnogi proizvodi biljnog i životinjskog porekla mogu se upotrebiti za ljudsku ishranu tek nakon industrijske prerade. Zahvaljujući razvojnim trendovima prehrambena industrija postala je jedan od najvećih potrošača sirovina poljoprivrednog porekla i energije, ali istovremeno i zagadjivač životne sredine. Osnovna karakteristika savremene ishrane gradskog

stanovništva predstavlja industrijski način proizvodnje hrane, sa visokim standardima zaštite kvaliteta proizvoda. Broj industrijskih grana koje delimično ili u potpunosti koriste proizvode poljoprivrednog porekla kao sirovine za sopstvenu proizvodnju neprestano se povećava, a time i asortiman proizvoda lake preradivačke industrije.

Snažan proces urbanizacije u svetu, sve veći broj velikih gradova i potrošački usmerene strategije razvoja vodećih Zapadnih zemalja, uslovili su brz razvoj prehrambene industrije uz naglašen proces koncentracije i centralizacije kapitala i proizvodnje. Proizvodnja hrane, kao osnovni preduslov čovekovog opstanka, predstavlja snažan motiv međunarodne saradnje koja uslovljava internacionalizaciju prehrambene industrije, kompleksnost, konkurentnost i otvorenost tržišta, visok kvalitet proizvoda, tehnološku inovativnost, održiva razvojna strategija i akceptovanje ekoloških problema.

Hrana se, po pravilu, plasira u odgovarajućoj ambalaži koja obezbeđuje zaštitu proizvoda od oštećenja, zagadjenja, kvarenja i rastura. Istovremeno štiti potrošače od mogućih zloupotreba u pogledu kvaliteta, supstitucije, zakidanja na meri. Posle upotrebe, ambalaža predstavlja otpad koji zagadjuje životnu sredinu. Tako prehrambena industrija deluje na čovekovu sredinu direktno, samim tehnološkim procesom i indirektno, preko ambalaže svojih proizvoda.

U razvojno-proizvodnoj orijentaciji ova grana industrije sve više proširuju delatnost izvan okvira tradicionalne proizvodnje hrane većom orijentacijom na proizvodnju kompletnog asortimana sopstvenih sirovina i pomoćnih materijala, pri čemu se neprekidno povezuje sa drugim granama i oblastima uspostavljajući sve trajnije i čvršće integracione veze u procesu društvene reprodukcije (vertikalna integracija). Najkrupniji rezultati u ovoj oblasti ostvareni su formiranjem i razvojem agroindustrijskih kompleksa (ili agrobiznisa na Zapadu) čiji se značaj ne iscrpljuje samo u povećanju proizvodnje hrane, već se, po svojoj funkciji i nameni, javljaju kao veoma značajni potrošači energije, proizvoda mašino-gradnje i hemijske industrije.

2) Sva preduzeća koja se bave proizvodnjom prehrambenih proizvoda svrstana su u sledeće grupacije: 1) proizvodnja, obrada i konzerviranje mesa i prerađevina od mesa; 2) prerada i konzerviranje ribe i prerađevina od ribe; 3) prerada voća; 4) povrća; 5) proizvodnja biljnih i životinjskih ulja i masti; 6) prerada i konzerviranje mleka 7) proizvodnja mlinskih proizvoda; 8) proizvodnja ostalih prehrambenih proizvoda; 9) proizvodnja hleba, testenina, pekarskih i

konditorskih proizvoda; 10) proizvodnja gotove hrane za životinje; 11) proizvodnja šećera; 12) proizvodnja skroba i začina i 13) proizvodnja pića.

Navedene grupacije prehrambene industrije grupišu se u grane prema različitim kriterijumima: (1) istorodnost osnovne sirovine, (2) prema stupnju prerade osnovnih sirovina i (3) prema odeljcima proizvodnje: reprodukcioni i finalnu potrošnju (Ilić, M. 2001.)

3) U dosadašnjem razvoju prehrambene industrije u Srbiji dolazilo je do nedovoljne sinhronizacije izgradnje preradjivačkih kapaciteta sa mogućnostima i razvojem sirovinске baze. To se odražavalo na dupliranje kapaciteta i njihovu nepravilnu lokaciju. Najizrazitiji primer predstavlja izgradnja kapaciteta klanične industrije, a sedamdesetih godina proizvodnja ulja i šećera. Pošto razmeštaj kapaciteta prehrambene industrije nije bio uvek u skladu sa regionalnim razmeštajem sirovina, to se proces njihovog integrisanja sa poljoprivredom nije odvijao zadovoljavajućim tempom. Tek od sedamdesetih godina, kada proizvodnja hrane dobija prioritarno mesto u koncepciji razvoja jugoslovenske privrede, integracioni procesi povezivanja poljoprivrede i prehrambene industrije intenziviraju se razvojem agroindustrijskih kompleksa.

Neravnomeran priliv sirovina iz poljoprivrede uslovljava sezonski karakter rada prehrambene industrije, dok se njihov kvalitet odražava u znatnoj meri na visinu troškova poslovanja. Sa druge strane, česti poremećaji i oscilacije na tržištu poljoprivrednih proizvoda, pitanje njihovih cena i obima potrošnje, bitno opredeljuju uslove privredjivanja ove industrijske grane. Nedovoljna organizovanost tržišta poljoprivrednih proizvoda, nepovoljno deluje na efikasnost i stabilnost proizvodnje i potrošnje prehrambenih proizvoda. Zbog toga se otkupom, naročito u rodnim godinama ne obuhvataju svi tržišni viškovi poljoprivrede. Uz to, cene domaćih sirovina beleže relativno visoku stopu rasta zbog povećanja troškova poljoprivredne proizvodnje i neusklađenosti njihove ponude i tražnje. Stalno brži rast cena reprodukcionog materijala i sredstava za rad u poljoprivredi od cena poljoprivrednih proizvoda permanentno uslovljava neusklađenost između otkupnih cena i troškova proizvodnje poljoprivrednih proizvoda. Ovi problemi doveli su do velikih kolebanja tržišnih viškova i bili su ograničavajući faktor razvoja poljoprivrede.

Srbija spada u grupu zemalja Evrope koje imaju sve uslove da ostvare dovoljan obim hrane i sirovina za prehrambenu industriju i to ne samo za sopstvene potrebe, već i tržišne viškove za izvoz. U prošlosti i pored povoljnih klimatskih uslova, pedološkog sastava tla, konfiguracije i veličine obradivog zemljišta i raspoloživih materijalnih faktora proizvodnje, poljoprivreda nije bila

u stanju da podmiri sve potrebe stanovništva u sredstvima za ishranu i prehrambene industrije u sirovinama. Pojedine grupacije svoju proizvodnju u velikoj meri zasnivale su na uvozu sirovina.

Mada je proizvodnja i potrošnja industrijski pripremane hrane u Srbiji neprekidno rasla poslednjih decenija, prehrambena industrija preradjuje srazmerno mali deo industrijskih proizvoda. Još uvek oko 50% ovih proizvoda preradjuje se na ekstenzivan način u okviru individualnih poljoprivrednih gazdinstava. U zemljama sa razvijenom poljoprivredom industrijska prerada poljoprivrednih proizvoda je dominantna (u Holandiji 96 %, Belgiji 90 %, Francuskoj 87 %) dok njihovu prehrambenu industriju karakterišu snažni procesi koncentracije, tehnoloških inovacija i integracije sa primarnom poljoprivrednom proizvodnjom.

4) U prvom redu Srbija treba da obezbedi materijalne i institucionalne uslove kako bi u potpunosti iskoristila brojne komparativne prednosti u proizvodnji, preradi i plasmanu hrane koja u svetu sve više postaje strateška sirovina i regulator ekonomsko političkih odnosa između pojedinih država. Da bi se ove prednosti iskoristile neophodna su veća investiciona ulaganja u istraživanje i razvoj poljoprivrede, poboljšanje kvaliteta, promene strukture proizvodnje i upotrebe poljoprivrednih proizvoda, boljom organizacijom njihovih tržišta i većim stepenom proizvodnog povezivanja sa poljoprivredno prehrambenim sektorom. Jačanjem pomenutih oblika integracije stvorili bi se povoljniji uslovi za razvoj prehrambene industrije i poljoprivrede, posebno grana kao što su stočarstvo, voćarstvo i povrtarstvo. Komparativne prednosti koje Srbija ima u potencijalnim mogućnostima razvoja ovih grana bile bi racionalnije iskorišćene što bi se odrazilo ne samo na ubrzanje stope rasta poljoprivredne proizvodnje i poboljšanje spoljnotrgovinskog bilansa zemlje, već i na poboljšanje kvaliteta ishrane stanovništva.

Veći plasman proizvoda poljoprivrednog porekla u zemlje EU u prvom redu zavisice od njihovog kvaliteta. Zbog toga će biti potrebno neprekidno praćenje evropskih propisa i standarda o kvalitetu poljoprivredno-prehrambenih proizvoda i njihovo usaglašavanje sa našim. Putem istraživačko-razvojnih centara biće potrebno pratiti i promenu strukture tražnje poljoprivrednih proizvoda na svetskom tržištu, stepen zadovoljavanja domaćih potreba sopstvenom proizvodnjom u pojedinim zemljama, posebno u Evropi, usaglašavati našu ponudu sa strukturom njihove tražnje. Države bivše Jugoslavije javljaju se kao deficitarna područja hranom. Ovu činjenicu Srbija mora imati u vidu pri koncipiranju nove politike i strategije razvoja agrara.

5) Uproks navedenih problema poljoprivredno-prehrambeni sektor predstavljao je značajan segment ekonomsko-socijalne strukture i bitan činilac stabilnosti ukupnih privrednih tokova u Srbiji. Zbog toga se kao strateško nameće pitanje o mogućnosti prestrukturiranja ovog sektora, u cilju stvaranja čvršće veze između poljoprivrednih proizvođača, prerađivačke industrije, tržišta i potrošača. Nova strategija prvenstveno bi značila redefinisane uloge poljoprivrede u svetlu održivog i integralnog razvoja sela, po evropskom modelu "višefunkcionalne" poljoprivrede (Vanderpocle, L. 2000), u okviru projekta "za jaču i veću Uniju-Agenda 2000" (Buckwell, A. 1998).

Reč je o tome da budući razvoj poljoprivrede treba da se zasniva na integraciji ciljeva poljoprivrednih proizvođača i lokalne zajednice, koordinaciji razvoja poljoprivrede sa industrijom, uslužnim i drugim delatnostima i očuvanju životne sredine u seoskim područjima. U cilju uspostavljanja ravnoteže između lokalnog i globalnog, politika razvoja poljoprivrede i sela mora se temeljiti na partnerstvu i saradnji između svih zainteresovanih nivoa upravljanja – lokalnih, regionalnih, nacionalnih i evropskih.

Programi izgradnje manjih prehrambeno-industrijskih kapaciteta u selima (primarnim seoskim naseljima, seoskim centrima i centrima zajednica sela), samostalnih ili poslovno povezanih sa većim proizvodnim sistemima, su izvanredna šansa za proizvodnu diverzifikaciju i intenzivniji razvoj poljoprivrednih gazdinstava i profesionalizaciju poljoprivrednog zanimanja. Pored funkcionalnog osposobljavanja seoskih područja: izgradnjom i revitalizacijom privredne i komunalne infrastrukture, objekata zdravstva, razvojem obrazovanja, edukativnih, konsalting i biznis centara, dečije zaštite, modernizacijom mehanizacije i izgradnjom kapitalnih objekata kao preduslova jačanja seoskih gazdinstava i poboljšanja radnih i životnih uslova na selu, neophodna je i demografska revitalizacija kako bi se valorizovali svi oblici kulturnih vrednosti i tradicije sela.

2. Prednosti i ograničenja razvoja seoskih područja

Nasuprot razvijenim zemljama, ruralne oblasti u našoj zemlji još uvek se oslanjaju, u velikoj meri, na poljoprivredu, sa svim slabostima sektorskog pristupa razvoju u pogledu neefikasnog korišćenja poljoprivrednih resursa i nedovoljne valorizacije komparativnih prednosti za razvoj i nepoljoprivrednih aktivnosti (zanatska, poluindustrijska i industrijska prerada sirovina biljnog i

životinjskog porekla), kao i valorizacije prirodnih resursa i kulturno-istoriskog nasledja za razvoj seoskog turizma. S obzirom na postojeće stanje u našem agraru i činjenicu da je najveći deo naše poljoprivrede sa proizvodnog, organizacionog i upravljačkog aspekta daleko od savremenog razvoja, kao i da promene u ovoj delatnosti ne mogu ići mimo ili ispred promena u privrednom sistemu uopšte, teško je govoriti o razvoju koji rezultate daje u kratkom roku.

Modernizacija i revitalizacija poljoprivrednog sektora treba da dovede do porasta produktivnosti rada, tržišnog uspeha i preusmeravanja radne snage iz poljoprivrede prema drugim nepoljoprivrednim delatnostima na selu i u okviru seoskih domaćinstava. To znači i potrebu za stvaranjem alternativnih mogućnosti zapošljavanja u seoskom području, kako bi se izbegla brza i selektivna migracija. Kreiranje novih poslova i jače podsticanje preduzetništva i samozapošljavanja, pre svega, zavisi od: raspoloživih ljudskih resursa; dostupnosti fizičkog kapitala i finansija; razvijenosti institucionalnog okvira i makroekonomske i političke stabilnosti. Većina navedenih ograničenja susreće se i u većini zapadnoevropskih seoskih područja. Međutim, u našoj zemlji ti se problemi često javljaju istovremeno, jačeg su intenziteta i njihovo međusobno delovanje značajno otežava stvaranje novih aktivnosti. Osim toga, seoskim područjima u zapadnoj Evropi stoji na raspolaganju postojeća politika EU, usmerena upravo na rešavanje te vrste problema.

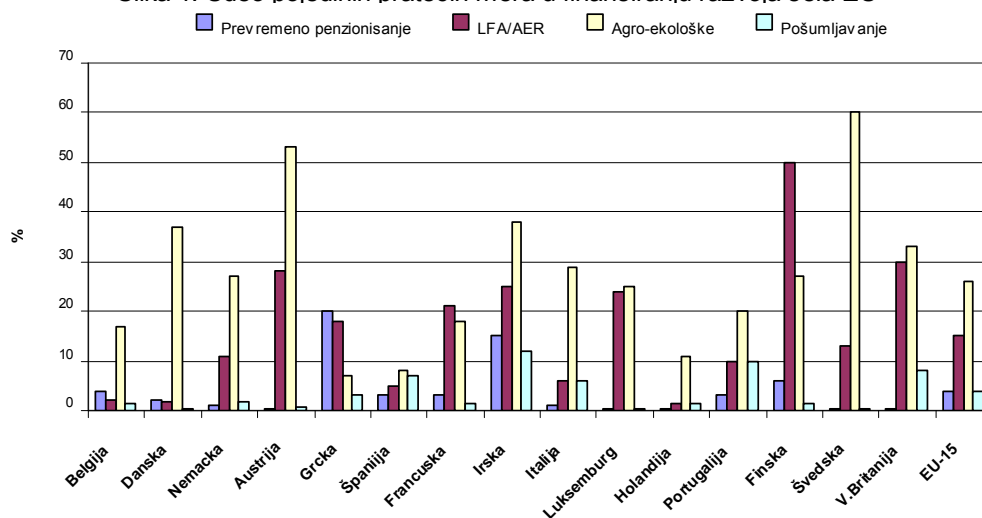
Tako, na primer, planirani iznos ukupnih sredstava namenjenih finansiranju razvoja sela u periodu 2000-2006. iznosi preko 100 milijardi € ili 14,3 milijarde € godišnje, od čega 50% potiče iz nacionalnih izvora, a 50% iz EAGGF-a. Deo fonda Garancija od strane EU iznosi oko 4,6 milijardi € godišnje, a Orijentacije oko 2,5 milijardi € godišnje, gde Garancije pokrivaju prateće mere koje u proseku EU iznose 49% ukupnog finansiranja razvoja sela. Agroekološke mere i LFA/AER (manje povoljna područja i područja od ekološke važnosti) svaka zemlja sama pokriva sa oko 15-25% ukupnog finansiranja (Pasca-Raymondo, M. 2001, slika 1).

U okviru Posebnog programa pristupanja za razvoj poljoprivrede i sela (SAPARD), zemljama srednje i istočne Evrope, pruža se pomoć za modernizaciju i prilagođavanje njihovih poljoprivrednih sektora i seoskih područja evropskom modelu "višefunkcionalne" poljoprivrede.

Prema programu SAPARD, identifikovane su glavne slabosti poljoprivrede u tranziciji, i to: mali, rascepkani posedi i nesređen katastar; zastarela tehnologija i niska ulaganja; slabo organizovano tržište, niska produktivnost, slabosti prerađivačkog sektora i marketinga; nedovoljne subvencije; manjak

modernih farmerskih veština, usluga, menadžmenta. Sve ove slabosti su prisutne i u poljoprivredi Srbije, a rešenja za njihovo prevazilaženje moraju biti u skladu sa novim perspektivama evropske politike razvoja poljoprivrede i sela, budući da ta politika neizbežno mora biti cilj svake zemlje koja želi da pristupi Evropskoj Uniji.

Slika 1. Udeo pojedinih pratećih mera u finansiranju razvoja sela EU

S obzirom da su poljoprivredna gazdinstva, kod nas, izuzetno heterogena po veličini poseda, snabdevenosti sredstvima za proizvodnju, angažovanoj radnoj snazi, socio-ekonomskom sastavu, agroklimatskim karakteristikama, ima osnova kako za disperziju, tako i za specijalizaciju koja će poštovati specifičnosti gazdinstva i prirodom predodređenu proizvodnu orijentaciju.

U sklopu ukupnih reformskih procesa u zemlji, posebnu pažnju treba posvetiti, pored vlasničke, organizacionoj, upravljačkoj i proizvodno-funkcionalnoj transformaciji subjekata u proizvodnji hrane, uz formiranje kompetentnih kadrovskih jezgara, sa preduzetničkim duhom, takmičarski orijentisanih, spremnih da promenu prihvate kao pravilo, koji će postojeća preduzeća i seoska gazdinstva transformisati u efikasne poslovne sisteme, konkurentne na domaćem i svetskom tržištu hrane. Preduzetništvo u proizvodnji poljoprivrednih i prehrambenih proizvoda nastajace u obliku porodičnih mini, malih i srednjih preduzeća, specijalizovanih po pojedinim linijama biljne i stočarske proizvodnje koja ne zagađuju okolinu, uključujući transport, otkup i skladištenja, kontrolu

kvaliteta itd. U jednom takvom repro lancu proizvodnje hrane može učestvovati veliki broj kooperanata i ruralnog stanovništva, pa bi njihovo radno angažovanje obezbedilo uslove za život i razvoj sela.

3. Višefunkcionalnost i seosko preduzetništvo

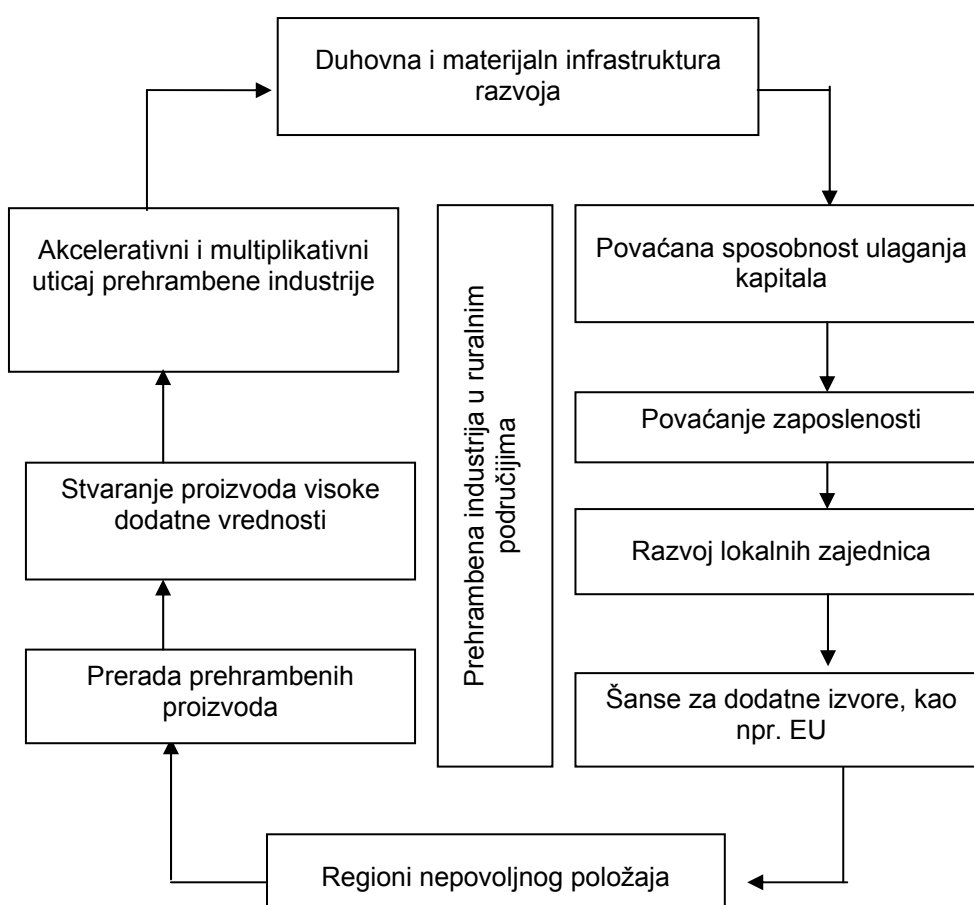
Višefunkcionalnost/multiaktivnost je ključna reč nove poljoprivredne i politike seoskog razvoja u EU, koja se često povezuje sa sintagmom "seoski razvoj" (Azzeni, A. 2001). Poljoprivredne delatnosti u ovom kontekstu nisu povezane samo sa zemljom i proizvodnjom hrane, nego i sa upravljanjem životnom sredinom, kao i pružanjem usluga lokalnoj zajednici i čitavom društvu. U svom osnovnom značenju, ovo nije novi koncept, budući da je poljoprivreda i pre imala multifunkcionalnu ulogu u privrednom i društvenom razvoju, ali su se uslovi danas prilično izmenili.

Postoji široka rasprava o novim zadacima koje poljoprivredna gazdinstva treba da obavljaju za društvo i, u tom smislu, više pristupa analizi višefunkcionalnosti. Jedno od tumačenja višefunkcionalnosti polazi od postojanja brojnih proizvodnih i neproizvodnih outputa koje proizvodi poljoprivreda, koji se mogu vrednovati na postojećim tržištima ili pak ne podležu tržišnim mehanizmima. Višefunkcionalnost protumačena na ovaj način nije specifična samo za poljoprivredu, već je svojstvo i drugih privrednih delatnosti i može se nazvati "pozitivnim" konceptom višefunkcionalnosti (OECD, 2001).

"Normativni" pristup tumačenja višefunkcionalnosti temelji se na brojnim funkcijama poljoprivrede, ne samo u proizvodnom procesu, već i na drugim funkcijama koje izvire iz nje same i koje joj društvo poveri. Naime, tokom poslednjih decenija, u razvijenim evropskim državama su se pojavili brojni preduzetnici koji su započeli poljoprivrednu delatnost, a postepeno uvodili i nove profitabilne nepoljoprivredne delatnosti. Brojni su primeri takvog "seoskog preduzetništva", koji pokazuju da je koncept višefunkcionalnosti strogo vezan za prisutnost poljoprivrednih i nepoljoprivrednih delatnosti unutar istog gazdinstva gde postoji zajedničko korišćenje istih resursa (P. Campagne, G. Carrere E. Valcechini 1990.). U ovom slučaju višefunkcionalnost poljoprivrede predstavlja mnogo više od mogućnosti dodatnog prihoda. U suštini radi se o novom organizacionom obliku preduzetništva koji povezuje (udružuje) poljoprivrednu proizvodnju sa drugim delatnostima, kao što su: turizam, prehrambena industrija, trgovina, proizvodno i uslužno zanatstvo, zadrugarstvo

različitog tipa (zadruga za otkup tržnih viškova, za proizvodnju zdrave hrane), obrazovanje, kultura, zdravstvo, čuvanje krajolika i životne sredine, izdavanje u najam zemljišta i kuća za stanovanje i druge delatnosti.

Slika 2. Uloga prehrambene industrije u ruralnom razvoju

Izvor: (2, pp. 181)

Pri tome, seosko preduzetništvo ne mora da bude locirano samo u seoskim područjima (primarnim seoskim naseljima, centrima sela ili centrima zajednice sela), već nalazi svoju primenu i blizu većih gradskih naselja gde postoji potencijalna tražnja za poljoprivredno-prehrambenim proizvodima, kao i za aktivnostima koje uključuju rekreaciju, rehabilitaciju ili brigu o žrtvama socijalne patologije urbanih sredina.

4. Mala i srednja preduzeća prehrambene industrije u funkciji razvoja sela

Za zemlju koja, poput Srbije, kojoj tek predstoji izlazi iz perioda ozbiljne ekonomske i društvene krize, razvoj porodičnih mini, malih i srednjih preduzeća u oblasti prehrambene industrije treba da bude osnovni faktor proizvodnog prestrukturiranja i intenziviranja razvoja poljoprivrede i sela. Njihovo osnivanje i razvoj treba da se zasniva na sirovinskoj osnovi, komparativnim prednostima, identifikovanim tržišnim šansama i utvrđenim mogućnostima prehrambene industrije sa orijentacijom na proizvodne programe koji će biti ekonomski efikasni i profitabilno isplativi; supstituciju uvoza i povećanje izvoza, visokovredne proizvoda viših faza prerade i ekološki zdrave hrane, za kojima postoji tražnja na domaćem i stranom tržištu.

Fleksibilnost, brze inovacije, primena metoda neposredne kontrole i motivisanja, jednostavna organizaciona struktura, struktura rukovođenja, minimalna birokratija, i činjenica da se mogu prilagoditi komparativnim prednostima regiona u kojima posluju su samo neke od prednosti malih i srednjih preduzeća. Razvoju malih i srednjih preduzeća prete i razne opasnosti. Najveća među njima je da u nedostatku kapitala i stručnog znanja neće biti u stanju da ispune sve izraženije zahteve za kvilitetom proizvoda.

Glavni zadatak strategije razvoja MSPP u ruralnim područjima, jeste da kreira okvir za stvaranje održivog, međunarodno konkurentnog i izvozno orjentisanog sektora, i na taj način obezbedi povećanje životnog standarda stanovništva, doprinese značajnom povećanju zaposlenosti, ravnomernijem regionalnom razvoju i stvori uslove da Srbija iskoristi svoje prirodne potencijale na najbolji način.

Postoje realne mogućnosti za povećanje obima prerade poljoprivrednih proizvoda u seoskim područjima, uz pretpostavku da se izvrše neophodna ulaganja u kvalitet, inovacije i marketing, i to:

1. U oblasti prerade ratarskih proizvoda
 - proizvodnja specijalnih vrsta hleba, peciva, testenina, keksa i konditorskih proizvoda,
 - proizvodnja tradicionalnih kulinarskih specijaliteta,
 - proizvodnja aditiva i kvasca,
 - ekološka ambalaža od žetvenih ostataka,
 - mlinovi za meljavu žitarica,
 - prerada nusproizvoda prehrambene industrije (alkohol i drugi proizvodi za potrebe hemijske industrije),
 - mini mešaone za stočnu hranu.
2. U oblasti prerade povrća
 - prerada povrća (skladištenje, zamrzavanje, pakovanje, topla prerada),
 - proizvodnja sokova (od bundeve, cvekle, šargarepe, paradajza),
 - proizvodnja kečapa, čipsa, pirea
 - proizvodnja začina i sušenog povrća
 - prerada pečuraka
 - proizvodnja ekološke hrane
 - proizvodnja začina i aroma
3. U oblasti prerade voća i grožđa
 - pogoni za preradu voća (slatka, kompoti, pasterizovano voće)
 - proizvodnja voćnih rakija, likera, sirćeta, sokova i sirupa,
 - proizvodnja voćnih čajeva.
 - proizvodnja sušenog voća,
 - proizvodnja vina,
 - proizvodnja emulzije i baze za sokove.
4. U oblasti prerade stočarskih proizvoda
 - mini klanice
 - pogoni za preradu živinskog mesa i jaja (viršle, salame, paštete, majonez, koncentrovane supe)
 - prerada, smravanje, dimljenje i pakovanje ribe
 - hrana za kućne ljubimce, iskorišćavanjem nusproizvoda u klaničnoj industriji
 - proizvodnja meda i prerada pčeljinih proizvoda (mleč, propolis, vosak)
 - mlekare i pogoni za proizvodnju mlečnih proizvoda (sirevi, kajmak, kiselo mleko, jogurt, pavlaka (slatka, kisela, sa paprikom i dr.)

5. Specijalni programi

- uzgajanje, prerada i pakovanje lekovitog i aromatičnog bilja,
- proizvodnja biljnih čajeva i eteričnih ulja,
- uzgajanje i prerada divljači, puževa, žaba, kornjača,
- prerada šumskih plodova (pečurke, glog, borovnica, kupina, jagoda)
- staklenici i plastenici za proizvodnju ranog voća, povrća i cveća
- pogoni za pakovanje zrnastih, viskozni i praškastih proizvoda
- pogoni za proizvodnju makrobiotičke hrane
- pogoni za proizvodnju lekova i dijetetskih proizvoda na bazi lekovitog bilja,

Pri izgradnji i koršćenju navedenih kapaciteta treba voditi račna o održivom korišćenju poljoprivrenog prostora i očvanju ekološkog kapaciteta osnovnih elemenata prirodne sredine (zemljita, vode, vazduha, flore, faune).

5. Institucionalna podrška razvoju malih i srednjih preduzeća prehrambene industrije

Iskustva razvijenih zemalja pokazuju da stepen i karakter državne podrške predstavlja presudan faktor u razvoju sektora malih i srednjih preduzeća prehrambene industrije na selu. Njihovo funkcionisanje doprinosi racionalnijem korišćenju prirodnih potencijala, suzbijanju prekomerne koncentracije privrede u gradovima, zaustavlja negativna migraciona kretanja, oživljava i razvija selo.

Da bi Srbija prešla iz faze u kojoj su preduzetnici prinuđeni da osnivaju sopstvena preduzeća radi samozapošljavanja i obezbeđenja egzistencije, u fazu samodovoljnog balansiranog razvoja preduzeća, neophodno je obezbediti snažnu i raznovrsnu podršku osnivanju novih MSP. Ova podrška znači stvaranje podsticajnog ambijenta za poslovanje, s jedne strane, i institucionalnu podršku osnivanju novih MSP sa druge strane.

Strategija razvoja malih i srednjih preduzeća i preduzetništva u Republici Srbiji 2003-2008, pokazuje rešenost Vlade da kreira povoljan ekonomski ambijent u kome će sektor MSP, pa i onih u ruralnim oblastima, dostići svoj puni potencijal i doprineti razvoju tih oblasti. U stvaranju stimulativnog poslovnog okruženja za razvoj MSP najveći značaj ima stvaranje modernog i pojednostavljenog pravnog i zakonodavnog okvira poslovanja. To podrazumeva najpre pojednostavljenu formu registracije MSP i preduzetnika, u sudovima i

opštinama, kao i usvajanje novog Zakona o registracije MSP i preduzetnika. Tu bi još trebalo pridodati i racionalizaciju postupka dobijanja građevinskih dozvola i korišćenja građevinskog zemljišta.

U oblasti finansija mora se olakšati pristup MSP i preduzetnika različitim izvorima finansijskih sredstava, kroz zaštićeni finansijski sistem. Neophodno je stvarati nebankarske izvore finansiranja MSP naručito za ruralne oblasti. Osnivanjem Garancijskog fonda olakšan je pristup kreditnim izvorima, jer Fond bankama i drugim finansijskim organizacijama garantuje deo kredita za koja MSP i preduzetnici iz ruralnih područja ne mogu da obezbede kvalitetnu zalogu.

Kao jedna od novih mogućnosti malog biznisa na selu, javlja se razvoj poslovnih inkubatora i klastera. Naučno-tehnološki, inovacioni i uslužni centri, inkubatori opšte namene i visoke tehnologije umreženi u klustere mogu predstavljati, instrumentat industrijskog razvoja i ekonomskog oporavka ruralnih regiona koji su se suočili sa strukturnim problemima. Osnivanjem i «uzgajanjem» novih preduzeća i razvojem seoskog preduzetništva, putem različitih vrsta inkubatora, kao rezultat povezane inicijative regionalnih i lokalnih vlasti, velikih preduzeća, univerziteta i naučno istraživačkih institucija, moguće je ostvariti razvoj sela oslanjajući se na sopstvene resurse. Na toj osnovi može se ostvariti i intezivnije lokalno povezivanje, smanjivati se razlika između ruralnog i urbanog i ostvariti viši urbani standard života u ovim područjima.

Prvi poslovni inkubator u zemljama u tranziciji otvoren je u Poljskoj 1990, tako da danas u Poljskoj i Rusiji rade po 60 inkubatora, Mađarskoj 35, Češkoj 20, Hrvatskoj 11, Bugarskoj i Makedoniji po 8, Albaniji i BIH 2 inkubatora (Robinson, G. (2004)). U cilju podsticanja malog biznisa i farmerske proizvodnje EU podržala je formiranje maja 2004. godine prvog poslovnog inkubatora na Balkanu u BIH iz oblasti poljoprivrede i prehrambene industrije «PIT». Ovakvi inkubatori omogućavaju transver menadžerskih znanja, preduzetničke kultur i iskustva razvijenih zemalja. Povezivanjem inkubatora u oblasti poljoprivrede i agrobiznisa mođe ostvariti stalna informaciona podrška, poslovanje preko elektronske berze poljoprivrednih proizvoda, lakši pristup Evropskim fondovima, zajednički nastup na tržištu i dr.

Sa procesom deregulacije neophodno je jačati i osnivati nove institucije za podršku osnivanju MSP prehrambene industrije i privatnih preduzetnika. Značajnu ulogu u ovome mogu imati Rpublička agencija za razvoj MSP i preduzetništva i mreža regionalnih centara ili agencija za razvoj MSP i

preduzetništva. Ove institucije moraju pružati različite usluge sektoru MSP i preduzetnika, u zavisnosti od mesta u sistemu institucionalne podrške.

6. Zaštita životne sredine

Značaj zaštite životne sredine naglašen je i u Studiji izvodljivosti EU za Srbiju i Crnu Goru, koja predviđa spečavanje propadanja životne sredine, nadzora nad kvalitetom vazduha i vode, nad zagađivanjem, ekonomičnosti potrošnje energije i sigurnosti u industriji. Sigurno rukovanje hemikalijama, prostorno planiranje, upravljanje otpadom, zaštita šuma, životinja, i biljaka, takođe su problemi kojima treba posvetiti pažnju u okviru jačanja zaštite životne sredine. Bitno je težiti uspostavljanju novog zakonodavnog i regulatornog okvira za zaštitu prirodnih bogatstava i životne sredine i uskladitiga sa Evropskom regulativom i praksom, kao i obezbediti realizaciju međunarodnih ugovora iz oblasti zaštite životne sredine. U dužem roku neophodna je puna implementacija međunarodnih konvencija i standarda, razvijanje multilateralne i bilateralne saradnje na zaštiti životne sredine i vodene politike aktivne zaštite životne sredine kroz pažljivu upotrebu prirodnih resursa i korišćenje tehnologija koje ne degradiraju životnu sredinu.

U tom smislu trebalo bi doneti jednu celovitu nacionalnu strategiju održivog korišćenja prirodnih resursa i integralne zaštite životne sredine. Težište bi bilo na upravljanju otpadom, zaštiti kvaliteta vode u rečnim slivovima, ekološki održivom ribarstvu, unapređenju upravljanja geološkim istraživanjima, rešavanju problema vezanih za komunalni, opasni, i drugi otpad i transport opasnih materija, uključujući i preventivnu zaštitu šuma od požara i drugih uticaja. Za navedene aktivnosti na zaštiti prirodnih resursa i životne sredine mora se obezbediti adekvatna finansijska i tehnička sredstva, jačanje institucija za aktivnosti na terenu, otklanjanju akutnih žarišta i opasnog otpada koji postoji, kao i izgradnja funkcionalnog sistema inspekcije, kontrole i upravljanja u ovoj oblasti. Neophodna je i izgradnja integralnog informacionog sistema u oblasti održivog korišćenja prirodnih resursa i zaštite životne sredine.

Danas se više nego ikada suočavamo sa problemom degradacije životne sredine od strane prerađivačkih kapaciteta, sa nesagledivim posledicama na sadašnje i buduće generacije. Prirodni uslovi u ruralnim područjima se narušavaju i usled nedovoljnog znanja i ekološke etike. Novi pristup ekološkim problemima težište pomera očuvanju, zaštiti i poboljšanju kvaliteta životne

sredine ovih područja. Iz ovogih razloga zaštita životne sredine treba da bude integralni deo razvojnog procesa, a zagađivači treba da snose troškove zagađenja shodno principima agende 21.

U razvoju ruralnih područja nemaju sve grane i grupacije prehrambene industrije podjednak značaj, posebno sa ekološkog aspekta, zbog direktnog i indirektnog uticaja na zagađenje životne sredine. Direktni uticaj MSP prehrambene industrije ogleda se kroz proizvodno-tehnološki proces i efekte takvog procesa proizvodnje, dok je indirektni uticaj preko ambalaže proizvoda iz prehrambene industrije. MSP prehrambene industrije moraju težiti povećanju efikasnosti korišćenja obnovljivih izvora energije, smanjenju emisije zagađujućih materija u atmosferu, zaštiti od atmosferskih nepogoda i klimatskih ekstrema, zaštiti zemljišta od degradacije. MSP moraju poštovati zakonske propise i akte o izgradnji objekata, uticaja njihovih aktivnosti na zagađenje životne sredine, sprečavanju uvoza zastarelih tehnologija i postrojenja za preradu. Stoga MSP prehrambene industrije u ruralnim područjima moraju unaprediti i povećati ulaganje u infrastrukturu sistema zaštite životne sredine (prikupljanje i odlaganje otpada, postrojenja za tretman otpadnih voda, postrojenja za reciklažu, sistem monitoringa i dr.). Neophodno je postojanje strategije upravljanja svim vrstama otpada koja potiču iz ovakvih preduzeća, koji su kako organske tako i neorganske prirode, kao i njegovog odlaganja. Počev od čvrstog otpada, koji se može odlagati na zajedničkim deponijama određenih ruralnih (ili regionalnih) područja, prerade otpadnih voda i štetnih gasova preko odgovarajućih filtera, do prerade određenih nusproizvoda koji su do sada smatrani za otpad u preduzećima koja se bave reciklažom.

Odgovornost preduzeća proizvođača se ostvaruje uvođenjem ekološkog menadžmenta na nivou privrednih subjekata. Oni će u ostvarivanju poslovnih ciljeva voditi računa o ekološkim zahtevima tržišta, orijentacijom na ekološke proizvode i aktivnosti u oblasti zaštite i unapređenja životne sredine. Tu se kao imperativ postavlja uvođenje sistema kvaliteta ISO 14000 u prehrambenu industriju. Standardi ISO 14000 obuhvataju menadžment ekološkog sistema, analizu ekološke situacije, ekološke performanse, ekološko obeležavanje itd. Ovi standardi treba da budu odrednica paketa ponude poloprivredno-prehrambenih proizvoda. Dakle prema ovim standardima preduzeća su obavezna da za svoje proizvode uvedu sistem ekološkog planiranja koji osigurava da se u obzir uzme i mogući uticaj proizvodnih procesa na životnu sredinu. Naši standardi obuhvataju gotovo sve oblasti poloprivredno-prehrambene delatnosti i imaju oznaku JUS ISO. Standardi i propisi o kvalitetu

su usaglašeni sa međunarodnim, pa su čak i identični standardima Međunarodne organizacije za standardizaciju.

Literatura:

1. *Azzeni, A., (2001) The rural enterprise: multifunctionality of agriculture and new entrepreneurial needs, Paper presented at the 73rd EAAE Seminar: Policy Experiences with Rural Development in a Diversified Europe, Ancona.*
2. *Aktuelna pitanja tranzicije – MSP u agrokompleksu, VRDNIK – 2004, UREDNIK DR. Blagoje Paunović i dr. Nebojša Novović.*
3. *Buckwell, A., (1998) Agenda 2000 and beyond: towards a new Common Agricultural Policy for Europe-CARPE, Associazione Alessandro Bartola, Collona Appunti.*
4. *Componne, P., Carrere, G., Volceschini, C., (1990) Three agricultural regions of France, journal of Rural Studies.*
5. *Ilić, dr. M., (2001) - Ekonomika industrije – I deo, Ekonomski fakultet Kragujevac, Kragujevac.*
6. *European Commission, (2001) SAPARD annual report – year 2000, COM (2001) 341, Brussels.*
7. *OECD, (2001) Multifunctionality: towards an analytical framework, Paris.*
8. *Pasca-Raymono, M., (2001) Rural development perspectives in the EU, Ancona.*
9. *Paunović, dr. B., (2004) - Perspektive osnivanja i razvoja novih preduzeća u Srbiji, Aktuelna pitanja tranzicije MSP i agrokompleski, Zbornik radova, Vrdnik.*
10. *Samogi, S., Lakner Z., Kajari K., (1999) – The effect of privatisatio on financial performance of Hungarian, Seminar financing the agribusiness sector 2-6, Subotica.*
11. *Strategija razvoja Malih i srednjih preduzeća i preduzetništva u Republici Srbiji 2003. – 2008.*
12. *Robinson, G., (2004) Geographies of Agriculture, Pearson, England.*
13. *Vanderpocle, L., (2000) The European Model of Agriculture, University of Aberdeen.*
14. www.privrednakomorasrbije/pksprezentacija-html
15. www.mfin.sr.you.yu.-html